

КНІГІ ВІЛЕНСКАГА ПРАВАСЛАЎНАГА БРАЦТВА: АРЭАЛ РАСПАЎСЮДУ, СЛЯДЫ ЧЫТАЧОЎ

ПАЛІНА СКУРКО

Анотацыя: Прадстаўленыя звесткі пра аўдыторыю і праблемы распаўсюджання кніг Святадухаўскай друкарні на аснове вывучэння асобнікаў з бібліятэк Беларусі і апісанняў віленскіх старадрукаў у каталогах замежных бібліятэк.

Ключавыя словы: кірылічная кніга, кніжная міграцыя, гісторыя чытання, віленская друкарня праваслаўнага брацтва.

VILNIA ORTHODOX BROTHERHOOD'S BOOKS: SOURCES ABOUT THE OWNERS

Abstract: The text provides information about the audience and problems of distribution of the Holy Spirit printing house on the basis of books in Belarusian libraries and catalogs of other countries' libraries.

Keywords: Cyrillic Book, Book Migration, History of Reading, Vilnius Orthodox Brotherhood's Printing House.

За час існавання – з канца XVI ст. да канца XVII ст. – віленская брацкая друкарня выпусціла каля сотні выданняў, з якіх каля 30 вядомыя толькі ўскосна і не дайшлі да нашага часу. Пасля Берасцейскай уніі 1596 г. дзейнасць друкарні не заўжды адбывалася ў простых умовах з прычыны палемічнай накіраванасці шэрагу выданняў. 1 красавіка 1610 г. з абозу пад Смаленскам вялікі князь літоўскі Жыгімонт III выдаў ліст, у якім забараняў пад пагрозай штрафу купляць і прадаваць “пасквілі” і кнігі антыўрадавай скіраванасці, выдадзеныя ў віленскай праваслаўнай друкарні Святога Духа. Прычынай такіх праблем стала выданне антыўніяцкай кнігі “Трэнас” Мяленція Сматырыцкага, уздзеянне якой палічылі тым больш шкодным на фоне маскоўскай кампаніі Рэчы Паспалітай (Березенко, 2013: 105–109).

У выніку ўрадавага ціску друкарня зачынілася, але не канчаткова. Надоўга адмовіўшыся ад друку палемічнай літаратуры, брацтва пераехала з Вільні ў Еўе (сучасны г. Вевіс, Літва), дзе знайшло сабе магната-абаронцу Багдана Агінскага, прысвячэнне і падзяка якому сталі з’яўляцца ва ўсіх выданнях брацтва (а ў 1626 г. выйшла і кніжка-панігрык на смерць заступніка) (Березенко, 2013: 106, 118). Першым еўінскім выданнем стаў Новы завет з Псалтырам 1611 г. Асобнік гэтай кнігі захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі (далей у тэксце – ЦНБ). У XIX ст. кніга належала Маскоўскай сінадальнай бібліятэцы, потым Маскоўскай духоўнай акадэміі. На ранейшых уласнікаў указваюць хіба малітоўныя запісы XVIII–XIX стст., няскончаныя подпіс “Сия книга Раба Бо” і запіс з размашыстым подпісам, што завяршаецца ініцыяламі “НРА” (Кніга Новага Завету, 1611: 7 адв. (V), [28] (VI)).

Пасля вяртання ў Вільню ў 1615 г. друкарня дзейнічала ў спакойным рэжыме, заахвочаная прывілеем Уладыслава, які пацвярджаў ранейшыя прывілеі Жыгімонта III (Kaweska-Gruczowa, 1959: 63). Сярод кніг, выдадзеных у гэты перыяд, – тры з чатырох кірылічных кніг брацкай друкарні ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (далей у тэксце – НББ). Імёны ўласнікаў сустракаюцца толькі на адным асобніку. Гэта Евангелле вучыцельнае 1616 г., якое, імаверна, у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. “оддал в до(м) Богоявле[ния] Кутеинского м(о)н(а)ст(ы)ря розрядного приказа под(я)чей Григорей Яковлев с(ы)нъ”. Пасля гэтага 23 снежня 1680 г. кніга была “позичена” святару магилёўскага Буйніцкага манастыра. Наступны запіс сведчыць, што пазычаную кнігу ніхто так і не вярнуў: “Сия книга монастыря общежителнаго Буйницкаго” (Евангелле вучыцельнае, 1616а: 1–3, 1–13, 348 адв.-349). У другім асобніку Евангелля вучыцельнага 1616 г. з фондаў НББ няма імён, але ёсць шматлікія каментарыі да тэксту

некалькімі почыркамі, вывучэнне гэтых маргіналій яшчэ наперадзе (Евангелле вучыцельнае, 1616b).

Трэцяя кніга НББ, выдадзеная пасля вяртання друкарні ў Вільню, – Новы Запавет з Псалтырам 1623 г. Невядомы ўласнік XVII–XVIII стст. запісаў у кнізе малітвы, песнапенні (Новы Запавет з Псалтырам, 1623а: 1 нн.). Асобнік гэтага выдання захоўваецца і ў ЦНБ. Раней кніга належала Сінадальнай бібліятэцы. На верхнім форзацы захавалася ўласніцкі запіс XIX–XX стст. “Кр. Лоскутова” (магчыма, скарот слова “крэстьянина”; сям’я сярэднеўральскіх сялян Ласкутовых вядомая з XVII ст.). З-за абрэзкі кніжнага блоку практычна страчаныя маргіналіі пачатку XVII ст., якія пакінуў, напэўна, самы першы ўласнік гэтай кнігі. З фрагментаў запісаў відаць: дзясловы маюць постфікс “са” (напрыклад, “распрапо[ве]дашаса”); гэта можа быць перадачай фанетычнага прынцыпу на пісьме, такое маўленне характэрна для цэнтральнай Беларусі і Украіны (Новы Запавет з Псалтырам, 1623b).

Таксама ў ЦНБ захоўваецца адно з трох багаслоўскіх выданняў Святадухава брацтва “Духоўныя размовы айца нашага Макарыя Егіпецкага”, перакладзенае манахамі з грэцкай на беларускую мову. Кнігу, “свежо преложоную” “на простую рускую мову” (паколькі “словенская” многім незразумелая), надрукавалі ў 1627 г. Асобнік належаў ржэўскаму купцу Трыфану Трыфанавічу Далгаполаву, які падпісаў яго ў 1791 годзе. Верагодна, гэта сваяк вядомага ржэўскага купца-авантурыста Астафія Трыфанавіча Далгаполава: спярша саветніка Емяльяна Пугачова, які затым дамогся сустрэчы з Кацярынай II і ўзяў у яе грошы на арганізацыю ўласнага атраду для змагання з Пугачовым (Макарыў Егіпецкі, 1627: 182–183).

У 1640 г. кіеўскі мітрапаліт Пётр Магіла падпарадкаваў сваёй цензуры рэлігійныя выдавецтвы, спрабуючы зменшыць іх уплыў і ўзяць пад кантроль віленскае і львоўскае брацтвы дзеля павышэння ролі кіеўскай друкарні. Пасля гэтага роля друкарні Святога Духа стала падаць: для нешматлікіх праваслаўных цэркваў хапала выданняў з Масквы і Кіева, а друкаванне свецкай літаратуры па-руску не акупалася (Кавеска-Gruczowa, 1959: 63). У беларускіх бібліятэках знаходзяцца дзве кнігі гэтага крызіснага часу. “Диоптра” 1642 г. хутка пасля выхаду трапіла ў Маскву: на апошнім форзацы захавалася запіс з цаной “шездесять алтынъ”, а таксама познія спробы пярэрасійскім почыркам (Дыётра, 1642). Самая позняя кірылічная святадухаўская кніга ў беларускіх бібліятэках – Евангелле 1644 г. – доказ таго, што выданні віленскага праваслаўнага брацтва былі ў шырокім ужытку ва ўніяцкай. Кнігай карысталіся святары Успенскай уніяцкай царквы ў Смілавічах (заснаваная ў 1668 г.), адным з апошніх карыстальнікаў

быў айцец Якуб Антоні Шафаловіч. Кніга трапіла ў смілавіцкую царкву традыцыйным шляхам – праз уклад, зроблены Самуэлем Багданоўскім і яго жонкай Яўгінняй Петушкоўнай у к. XVII–XVIII ст. У кнізе засталіся сляды святарскага чытання ў выглядзе крыжыкаў і малюнкаў, пазнак “koniec”, “koniec Ewagielij” (Евангелле, 1644: 1–9, 4 нн.).

Аналіз запісаў з кніг Святадухаўскай друкарні ў літоўскіх, польскіх, расійскіх, украінскіх калекцыях дадае звестак пра тое, якія групы насельніцтва аддавалі перавагу кнігам з друкарні брацтва Святога Духа, як гэтыя кнігі мігравалі. З аналізу больш як дзесяці каталогаў з апісаннямі асобнікаў вынікае, што палова ўласнікаў выданняў Святадухавай друкарні былі свецкімі асобамі (сярод якіх каля 10% жанчын), палова – духоўнымі (з якіх большасць, каля 60%, – белае духавенства; ёсць некалькі прыкладаў ксяндзоў-уласнікаў). Дзве траціны кніг у ранні Новы час бытавалі ў Рэчы Паспалітай, рэшта – у Расіі. Менш за палову апісаных асобнікаў былі ўкладзеныя ў цэрквы, большасць, такім чынам, захоўвалася ў прыватных кнігазборах.

Можна зазначыць, што кнігі Святадухаўскай друкарні больш набываліся для ўласнага чытання, чым для рытуалаў (укладу), успрымаліся і распаўсюджваліся ва ўсіх сляях грамадства. Варта сказаць і пра багатае арнаментальнае аздабленне выданняў; у афармленні святядухаўскіх кніг развіваецца скарынаўская мастацкая традыцыя, а таксама ці не ўпершыню сустракаюцца ілюстрацыі ў стылі, які мы цяпер называем нацыянальным.

Бібліяграфія

1. Березенко, Богдан (2013). “Видання Віленскаго братства (1588–1705): головні тематичні напямкі”, *Навукові запіскі. Збірнік праць маладых вчених та аспірантў Інстытуту украінскай археографіі та джэрелознаўства імені М. С. Грушевскаго НАН Украіны*, 26: 105–125.
2. *Дыётра* (1642). Вільня: друкарня брацтва святога Духа. НББ. Шыфр: 094/166.
3. *Евангелле* (1644). Вільня: друкарня брацтва святога Духа. ЦНБ. Шыфр: К16-18/Ср251.
4. *Евангелле вучыцельнае* (1616а). Вільня: брацкая друкарня. НББ. Шыфр: 97/4086К.
5. *Евангелле вучыцельнае* (1616b). Вільня: брацкая друкарня. НББ. Шыфр: 096/4085К.
6. *Кніга Новага Запавету* (1611). Вільня: брацкая друкарня. ЦНБ. Шыфр: К16-18/Нр42.

7. Макарый Егіпецкі (1627). *Духоўныя размовы*. Вільня: друкарня брацтва святога Духа. ЦНБ. К16-18/Нр38.

8. *Новы Запавет з Псалтырам* (1623a). Вільня: брацкая друкарня. НББ. Шыфр:12РК28637.

9. *Новы Запавет з Псалтырам* (1623b). Вільня: брацкая друкарня. ЦНБ. Шыфр: К16-18/Нр5.

10. Kawecka-Gryczowa, Alodia (1959). *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5: Wielkie Ksiestwo Litewskie*. Wrocław: Wydaw. PAN.